

Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Lazdijų apskrityje 1944–1952 metais

(Leipalingio valsčiaus pavyzdys)

Straipsnio tikslas – remiantis statistiniais duomenimis, nustatyti bendriausius pokario Lietuvos partizanų antikolaboracionistinės veiklos bruožus ir dėsningumus Lazdijų apskrities valsčiuose ir visoje Pietų Lietuvoje.

ĮVADAS

Lietuvos viešojoje informacinėje erdvėje vykstančiose diskusijose skiriama nemažai dėmesio Lietuvą palietusiems XX amžiaus vidurio įvykiams. Gana dažna šių ginčų tema yra kolaboracionizmas.

Kova su kolaboravimu – civilių gyventojų pagalba kraštą okupavusiai priešišakai valstybei – viena sudėtingiausių problemų, su kuria susiduria kiekvienos okupuotos šalies pasipriešinimo judėjimas. Jos vertinimas sudėtingas visų pirma dėl to, kad pagalba, kaip ir rezistencija, priešišakai jėgai niekada nebūna absoliuti. Okupacijos sąlygomis eilinių žmonių dažniausiai pasirenkamas elgsenos modelis – ieškoti atramos abiejose konflikto pusėse. Pokario Lietuvoje gyventojų bendradarbiavimą su naujaisiais okupantais vertinti sunku dar ir dėl to, kad kai kurie iš jų tą labai dažnai darydavo tik priverstinai, o prievartos taikymas čekistų praktikoje labai menkai teatsispindi jų sudarytuose dokumentuose, ji akivaizdžiau matoma tik išlikusių gyvų liudininkų pasakojimuose.

Kolaboravimo pavyzdžius vertinti sudėtinga ne tik iš šiandienos pozicijų, kai netrūksta laiko reikiamų dokumentų paieškai, bet ir tada, kai pokario Lietuvos partizanams realiame gyvenime tekdavo matuoti tam tikrų žmonių kolaboravimo mastą ir dėl to priimti tinkamus sprendimus.

Šiai sudėtingai problemai narplioti pasitelkta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre vykdoma programa „Bendri negrįžtamieji žmonių nuostoliai Lietuvoje 1944–1953 m.“. Apžvelgiant padėtį Pietų Lietuvoje, pagal šią programą jau buvo atliktas tyrimas ir paskelbtas autorius straipsnis, skirtas pokario Lietuvos partizanų kovai su kolaboravimu Alytaus apskrityje¹.

Šiame straipsnyje temai plėtoti reikiami šaltinių duomenys jau buvo apžvelgti, padarytos išvados tinka ir toliau išdėstyti tekstui. Situacija skiriasi tik geografiniu aspektu: dabar buvo tiriama tų pačių sovietinių represinių institutų (KGB ir NKVD) sukaupta medžiaga apie jų kovą su Lietuvos pasipriešinimo judėjimu Lazdijų apskrityje. Abi šios institucijos veikė pagal vieno centro nustatytus reikalavimus, o skirtingų apskričių KGB ir NKVD skyriai kaupė analogiško pobūdžio dokumentus. Lazdijų valsčiui skirtų dokumentų visuma skiriasi nebent tuo, kad čia įsiterpė daugiau pasienio kariuomenės padalinių sudarytų aktų.

1944 METAI

Per Lietuvą 1944 m. vasarą persiritęs SSRS ir Vokietijos karo frontas sukėlė daug sumaišties visoje Lazdijų apskrityje – dauguma valsčių centrų buvo beveik sunaikinta, sugriauta apie 70 proc. Lazdijų miesto². Viešajame gyvenime įtampa taip pat neatslūgo, gal tik dar labiau sustiprėjo. Bene daugiausia negatyvaus vertinimo susilaukė prievartinis vyrų ėmimas į Raudonąją armiją, ir ši nuostata iš pradžių buvo reikiama ne tik veiksmais (jaunuoliai slapstėsi, o paklusę dažnai persigalvodavo ir stengdavosi pabėgti), bet ir gana atviromis kalbomis. Gyventojai per daug neslėpė neigiamo požiūrio į sugrįžusią Raudonąją armiją, jos primestą valdžią ir tai aiškiai buvo įvardyta čekistų tarpusavio susirašinėjime³. Lietuvių akimis, pirmaisiais akivaizdžiausiais kolaborantais tapo per vokiečių okupaciją Lietuvos teritorijoje veikusių sovietinių ginkluotų grupių (raudonųjų partizanų), Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP(b) nariai ir komjaunuoliai, nes tik jie gavo teisę kurti pirmuosius žemutinės grandies valdžios institutus. Todėl kiek simboliška, kad Leipalingio valsčiaus dokumentuose randama, jog pirmąją ginkluoto pasipriešinimo auką iš bendrapiliečių tarpo turėjo tapti valsčiaus partorgas ir žemės komisijos pirmininkas Petras Kamarūnas. Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) Leipalingio partizanų grupė, vadovaujama Broniaus Vaišnoro, 1944 m. lapkričio 11 d. atėjo prie miestelyje Alėjos gatvėje gyvenančio P. Kamarūno namų ir bandė išsikviesti jį pasikalbėti. Šiam atsakius, incidentas nesibaigė taikiai: partizanai nušovė pro šalį važiuojantį valsčiaus vykdomojo komiteto žemės komisijos narį ir „darbo jėgos mobilizacijos“ skyriaus viršininką Antaną Paulėką, o P. Kamarūnas tą kartą atsipirko tik išdaužtais savo namo langais⁴. Tai buvo bene paskutinė likimo

dovana Leipalingio partorgui. Matyt, jis buvo visiškai nepriimtinas daugumai vietos žmonių, o juo labiau pogrindžiui: per 1944 m. lapkričio 26 d. Didžiasalio kaime vykusį LLA narių pasitarimą Lazdijų apskrities LLA vadas A. Vilkelis aktyviai reikalavo likviduoti P. Kamarūną, bet pogrindžiui to padaryti nepavyko tik todėl, kad šis 1945 m. kovo 1 d. žuvo prie Ricelių kaimo kilus Leipalingio sribų ir raudonarmiečių atsitiktiniam tarpusavio susišaudymui⁵.

1945 METAI

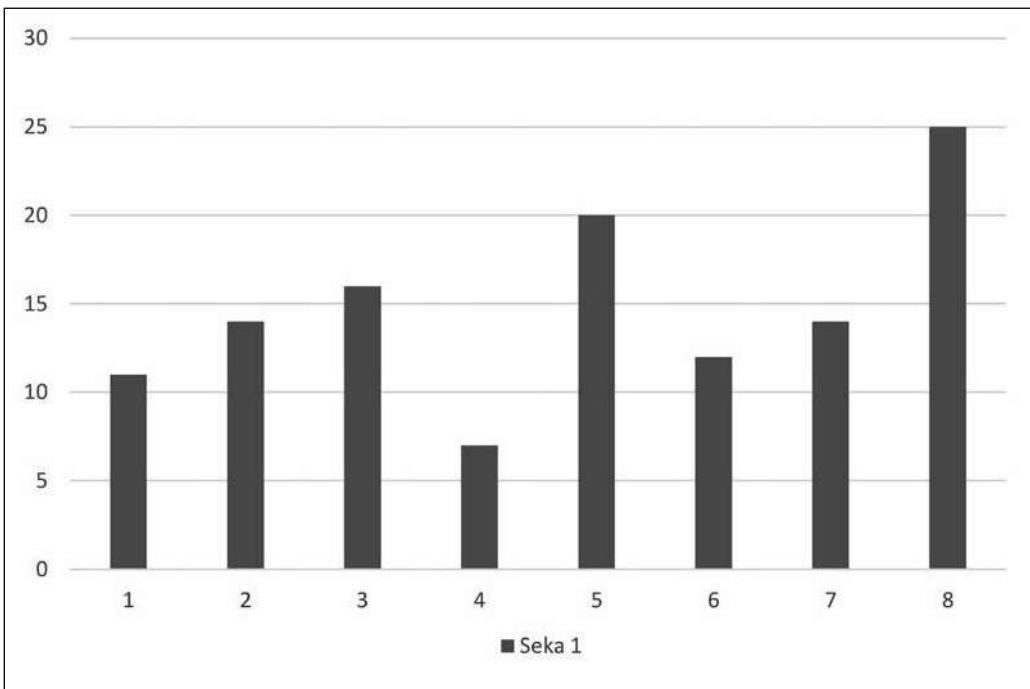
Per pirmus du 1945 m. mėnesius (kaip ir per paskutinį – gruodžio mėnesį) nebuvo užregistruota nė vieno mirtimi pasibaigusio partizanų išpuolio prieš kolaborantus. Iš galimų priežasčių labiausiai tikėtina atrodo ta, kad didžiausios paskubomis susibūrusių ginkluotų vyrų pastangos buvo sutelktos į kovą su priešo karine jėga, o dauguma naujųjų kolaborantų dar buvo mažai pastebimi, dažniau rodytis viešumoje juos kaustė baimė. Jeigu jie ir galėjo tikėtis nedidelio gyventojų sluoksnio paramos, tai labiau teoriškai, praktiniame gyvenime to visiškai nebuvo matyti: pavyzdžiui, kaimyninio Kapčiamiesčio valsčiaus visų apylinkių pirmininkai nakvoti suvažiuodavo į Kapčiamiestį, į darbą kaimuose grįždavo tik išaušus⁶. Kita vertus, jau 1945 m. pavasario pabaigoje čekistų valdžia pažymėjo, jog, nepaisant to, kad verbuoti į agentų tinklą sekėsi „labai sunkiai“ ir verbuojamieji „kategoriskai atsisakinėjo bendradarbiauti“, „mūsų agentūrinis tinklas uždengė beveik kiekvieną apskrities kaimą“⁷. Pirmaisiais savo veiklos mėnesiais įgytą patirtį Leipalingio čekistai apibendrino pareikšdami, kad bolševikams primesti savo valdžią vietos gyventojams įmanoma tik karine jėga ir kad jos valsčiuje nepakanka⁸.

Atsirado ir pirmosios nuėjusių bendradarbiauti su naująja valdžia Lietuvos piliečių

aukos, bet kalbėti apie tikslesnę šių aukų statistiką 1945 m. žiemą ir pavasarį būtų gana sudėtinga. Viena vertus, yra čekistų pareiškimų, kad iki 1945 m. gegužės mėn. Leipalingio valsčiuje žuvo arba dingo be žinios 31 žmogus (visi iki vieno – partinis-sovietinis aktyvas⁹), bet konkrečių daugiau ar mažiau dokumentuotų atvejų rasta tik 14 (be to, 8 iš jų – pasaloje žuvę sribai arba milicininkai, t. y. ne karo lauko teismų galimai nuteisti civiliai¹⁰). Sprendžiant iš analogų kitur (pvz.,

Rudaminos valsčiuje užfiksuota 12, Šventežerio – 18 aukų kartu su mūšiuose žuvusiais sribais), tas akivaizdžiai didesnis skaičius (t. y. 31) greičiausiai reiškia arba kriminalinių nusikaltimų įtraukimą į statistiką, arba darbo su duomenimis paviršutiniškumą.

Palyginti su kitais Lazdijų apskrities valsčiais (palyginimui praplėsti pridėjome ir kaimyninės Alytaus apskrities Alovės valsčių), Leipalingis kiek išsiskiria, nors tas atotrūkis tikrai nėra didelis (žr. 1 diagramą).

1 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų apskrities valsčiuose per 1945 m. pirmąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Alovės (Alytaus aps.), 8. Leipalingio

Turint omenyje faktą, kad 1945 m. pirmąjį pusmetį visoje Lazdijų apskrityje nebuvo stabilų aukštesnio lygmens partizanų valdžios organų (kūrėsi atskiri būriai ir neginkluoto pasipriešinimo centrai, dažniausiai pasiskelbiantys LLA dalimi¹¹, bet kažkokį ryšį su centrine LLA vadovybe,

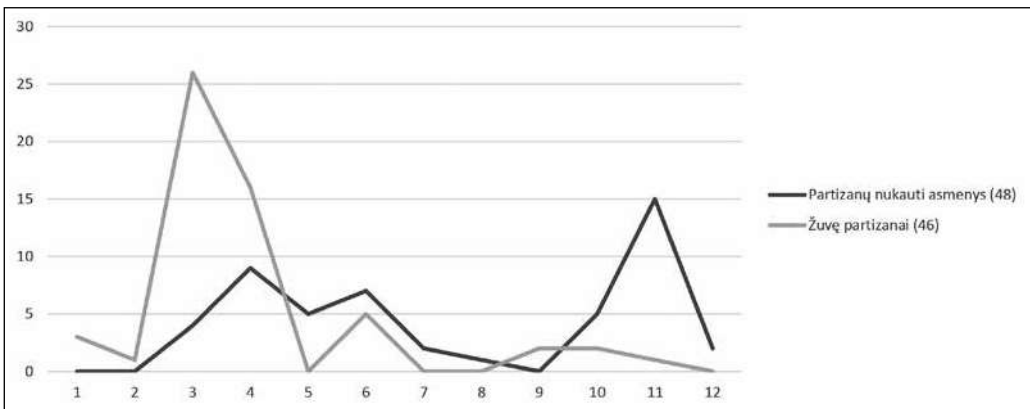
juolab nuolatinį, jie vargu ar turėjo), kova su kolaboravimu šiuo pradiniu laikotarpiu buvo labiau „apačių“ reakcija negu pasipriešinimo vadovų „politika“, t. y. žemu vadovavimo lygmeniu koordinuojami veiksmai. Neaptikta ir ryškesnių pavienių faktų, kurie leistų kalbėti apie kokį nors smulkesnio regiono

ypatumą, padėtis kovos su kolaboravimu fronte visur buvo daugmaž panaši.

Kalbant apie didžiausią pasipiktinimą kėlusias žmonių kategorijas statistikos požiūriu, mūsų surinkti skaičiai kažko labai naujo nepasako: per pirmąjį pusmetį partizanai sušaudė 24 asmenis, tarp kurių buvo 8 stribai ir 4 žemės reformos komisijos nariai, o pirmiau minėtas P. Kamarūnas – partorgas. Likusius atvejus bent iš dalies paaikškinančios medžiagos nepavyko rasti. Belieka tik tikėtis,

kad tie atvejai irgi yra mūsų tyrimų objektas, kad ne į kriminalistų suvestines, o į čekistų renkamą statistiką jie pateko pagrįstai, t. y. tariamai ar iš tikrųjų tie asmenys vykdė kažkokią ginkluotam pagrindžiui visiškai nepriimtina veiklą ir todėl jų mirtis turėjo „politizuotas“ priežastis.

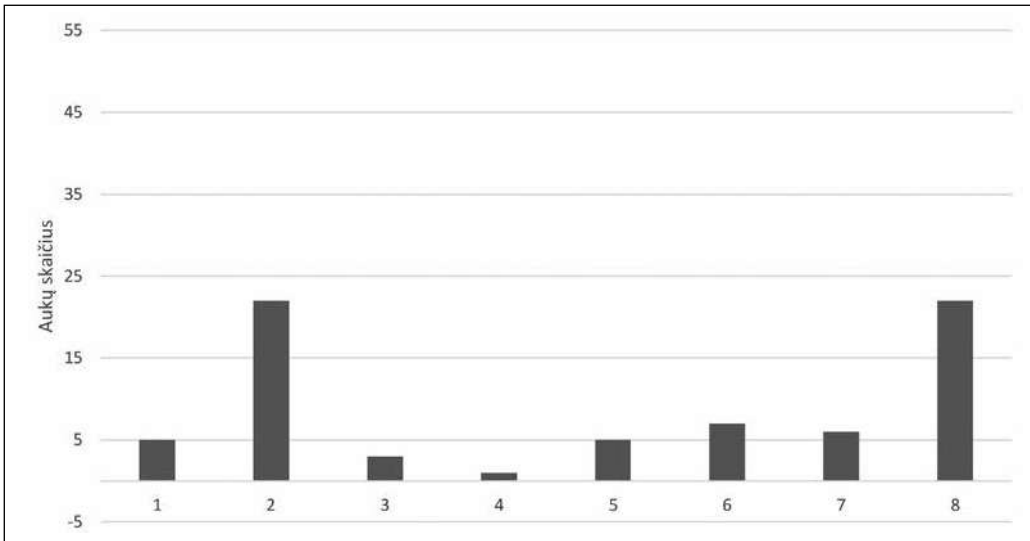
1945 m. antrasis pusmetis valsčiuje prasižėjo „ramia“ vasara, išsiskiriančia žemais tiek pačių partizanų, tiek prieš juos nukreiptų SSRS kariškių veiksmų rodikliais (žr. 2 diagramą).

2 diagrama. Partizaninio karo aukos 1945 m. Leipalingio valsčiuje

Diagramoje matomas „atoslūgis“ gali piršti klaidingų išvadų. Maži abiejų kreivių skaičiai rodo ne „įvykių nebuvimą“, bet, atvirkščiai – ypač didelį spaudimą partizaniniam judėjimui, ir tai sietina su įvykiais Lenkijoje, kur 1945 m. vasarą SSRS kariuomenė puolė Augustavo miškuose pasislėpusius Armijos krajojovs dalinius¹². Šiam puolimui būtina kariuomenė (tankų korpusas) buvo sutelkta ir Kapčiamiesčio bei Leipalingio valsčiuose, o rudenį jos nebeliko (Lazdijų apskrityje iš stambesniųjų liko tik 94 NKVD ir laikinai 86 pasienio pulkų padaliniai¹³). Kariuomenės išvedimas pirmiausia turėjo įtakos rudens laikotarpio pokyčiams Leipalingio valsčiuje (žr. 3 diagramą).

Nepaisant to, kad Lazdijų ir Leipalingio valsčių antrojo pusmečio rodikliai yra vienodi, jų turinys visiškai skirtingas. Lazdijų valsčių iliustruojantis stulpelis – daugiausia vienkartinio įvykio Nėkrūnų kaime atspindys. Mūsų istoriografijoje šis atvejis praktiškai neaptartas ir viena to neaptarimo priežasčių gali būti duoklė politkorektiškumui: šiuo konkrečiu atveju kolaboravimas turėjo stiprų tautinės nesantaikos prieskonį. Nėkrūnų kaimas (apie 1 km nuo Lazdijų miesto centro) iš esmės buvo rusiškas¹⁴. Jo gyventojų santykiai su kaimyninio lietuviško Kuklių kaimo žmonėmis ypač pablogėjo po to, kai praėjus frontui 1944 m. rugpjūčio 19 d. „Smeršas“ suėmė Kuklių apylinkės seniūną Juozą Riekų, o per tardymus prieš jį liudijo daug

3 diagrama. *Partizanų antpuolių aukos Lazdijų apskrities valsčiuose per 1945 m. antrąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Alovės (Alytaus aps.), 8. Leipalingio*

Nekrūnų kaimo gyventojų¹⁵. Atėjus rudenii naująja vietos valdžia tapęs Kuklių apylinkės pirmininkas Semionas Bondarevas iš Neravų kaimo iš sovietų gavo 16 šautuvų aktyvui apginkluoti, bet nė vieno nedavė savo pavaduotojui Leščinskui, nes įtarė jį ryšiais su partizanais¹⁶. Daug kaimo gyventojų tapo prosovietinės orientacijos, nors ir ne aktyvistais (namuose ginklų neturėjo, apsiribojo Stalino portretais ant sienų). Jie nepritarė gretimų apylinkių gyventojų vyravusioms nuostatomis, šaukiamojo amžiaus vyrai išėjo tarnauti į Raudonąją armiją¹⁷. Buvęs Kuklių seniūnas J. Riekus 1944 m. rugpjūčio 29 d. pabėgo iš kalėjimo ir stojo į šiame krašte garsaus partizano Albino Kisieliausko-Karvelio vadovaujamą būrį. 1945 m. lapkričio 13 d. A. Kisieliauską čekistai nušovė, kai šis svečiavosi Kuklių kaime pas žmoną. Po savaitės ginkluoti Kuklių (daugiausia) ir gretimų Grikapalio, Nemajūnų, Stankūnų, Mikučių, Laibogalių kaimų vyrai (Kalniškių mūšio lietuviškosios pusės dalyvių vado J. Neifaldto ir

A. Kisieliausko-Karvelio vadovaujamų LLA partizaninių pajėgų dalis), pasinaudodami Nekrūnuose dislokuoto raudonarmiečių dalinio išvykimu, surengė keršto akciją, per kurią sušaudė 15 Nekrūnų kaimo gyventojų – atviriau kolaboracionistines nuotaikas reiškusias Lapuchinų, Muravjovų, Tichonovų, Nikiforovų ir Samuchovų šeimas¹⁸).

Tuo tarpu Leipalingio valsčiuje 1945 m. antroje pusėje kovos su kolaboravimu geografija buvo gana plati – partizanų antpuoliai palietė 10 vieną nuo kito gerokai nutolusių kaimų, o didžiausios represijų sulaukusios socialinės grupės (10 iš 22) buvo sribai, apylinkių administracijų darbuotojai ir jų šeimų nariai. Lazdijų ir Leipalingio valsčių statistika per šį pusmetį panaši ne tik absoliučiais skaičiais, bet ir tuo, kad daugiausia aukų (po 15 kiekviename) pareikalavo įvykiai lapkričio mėnesį. Apibendrinant 1945-uosius, galima pastebėti, kad Lazdijų apskrityje nuo pat partizaninio karo pradžios išsiskiria Leipalingio valsčius, nepaisant to,

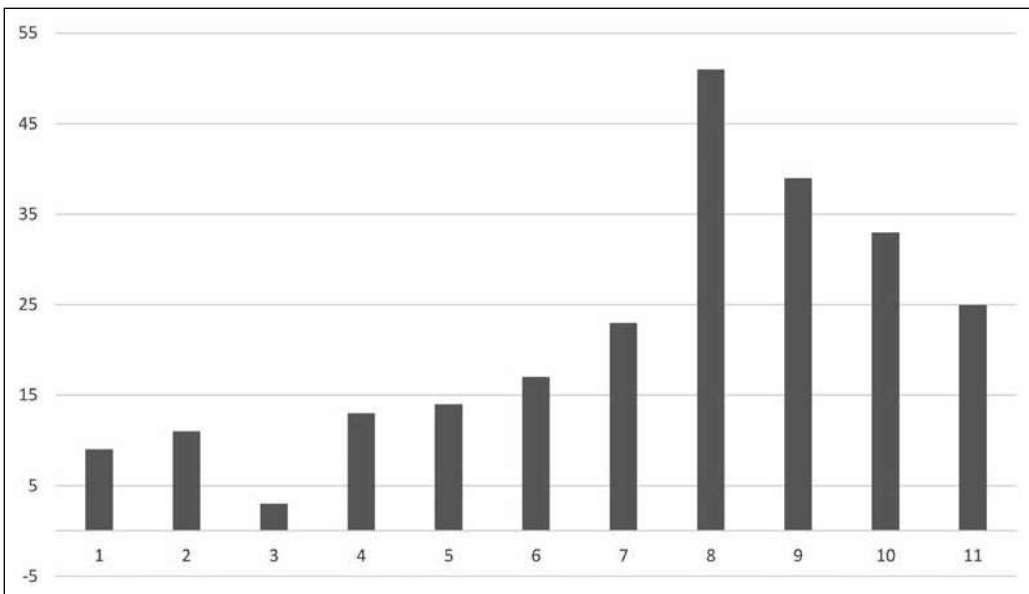
kad patizanų pajėgos čia nebuvo organizuotesnės (pirmas stambus junginys – B. Šimkono-Šarūno būrys, vienijantis daugiausia Liškiavos k. apylinkių vyrus, buvo sumuštas ir išsklaidytas dar 1945 m. vasario mėnesį, o vėliau stambesnius ir stabilius junginius, priklausančius A apygardai, šiame regione jau kūrė J. Vitkus-Kazimieraitis ir tai vyko tų metų vasarą ir rudenį).

1946 METAI

Kaip istorikams jau yra žinoma, 1946 m. pirmoji pusė pasižymėjo svarbiais pokyčiais Suvalkijos ir Dzūkijos partizanų judėjimo organizacijose. 1945 m. antrosios pusės–1946 m. pradžios laikotarpio partizaninių junginių vienijimo pastangas vainikavo 1946 m. balandžio mėn. Leipalingio valsčiuje Ricelių kaime įvykęs Tauro ir A apygardų vadų pasitarimas, per kurį buvo įkurta Pietų Lietuvos partizanų sritis ir Dainavos apygarda. Lazdi-

jų apskrityje susiformavusi Šarūno rinktinė buvo perduota Tauro apygardai. Šių įvykių fone besiplėtojanti pasipriešinimo judėjimo kova su kolaboravimu kito tiek kiekiniais rodikliais, tiek skirtingu intensyvumu kai kuriose vietovėse: nors aukų padaugėjo visoje Lazdijų apskrityje (išimtis – Leipalingio vls.) ir tai reikštų partizanų organizuotumo įtaką jų aktyvumui, bet visos Pietų Lietuvos išpuolių epicentras išryškėjo Alytaus apskrityje, t. y. anapus Tauro apygardos ir Šarūno rinktinės veikimo ribų – Dainavos apygardos teritorijoje. Iš 4 diagramos matyti, kad kuo toliau nuo šio epicentro, tuo požiūris į kolaboravimą buvo mažiau pabrėžiamas. Mažiausiai aukų buvo ten, kur turėjo (turint galvoje atstumus) labiau pasireikšti netoli Marijampolės įsikūrusios Tauro apygardos vadovybės įtaka, t. y. Rudaminos ir Sangrūdų valsčiuose¹⁹.

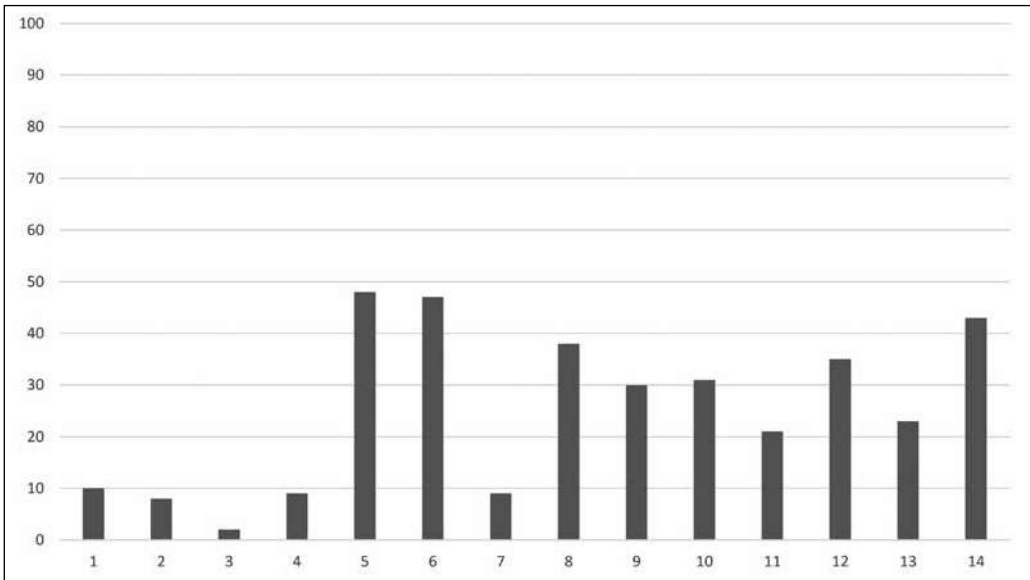
Vargu ar tai sietina su gamtine aplinka: nors Rudaminos ir Sangrūdų apylinkės sąlyginai nemiškingos, bet to nepasakytum

4 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus apskričių valsčiuose per 1946 m. pirmąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo

apie Kapčiamiestį. Greičiau tai arba pasienio zonos (ir didesnės kariuomenės koncentracijos) įtaka, arba, kaip minėta, Tauro ir A apygardų bei Dzūkų grupės vadų skirtingų požiūrių, o dėl to ir skirtingo turinio partizaninių veiksmų atspindys²⁰. Tokia prielaida keltina (toliau į vakarus – Marijampolės aps. valsčiuose statistinės tendencijos panašios į Rudaminą ir Sangrūdą), bet ji nevienareikšmė, jai prieštarauja 1946 m. antrosios

pusės įvykiai, kai tą pačią 1946 m. lapkričio 7 d. Šventežerio valsčiaus Barčių, Mikyčių ir Teizininkų kaimuose bei Veisiejų valsčiaus Gegutės, Klepočių, Šlavantų ir Vytautų kaimuose partizanai sušaudė 35 asmenis (9 Šventežerio ir 28 Veisiejų valsčiuose – žr. 5 diagramą). Šventežerio valsčiuje šią statistiką labai papildė 1946 m. spalio 5 d. išpuolis prieš Staigūnų kaimo naujakurių šeimas (15 aukų).

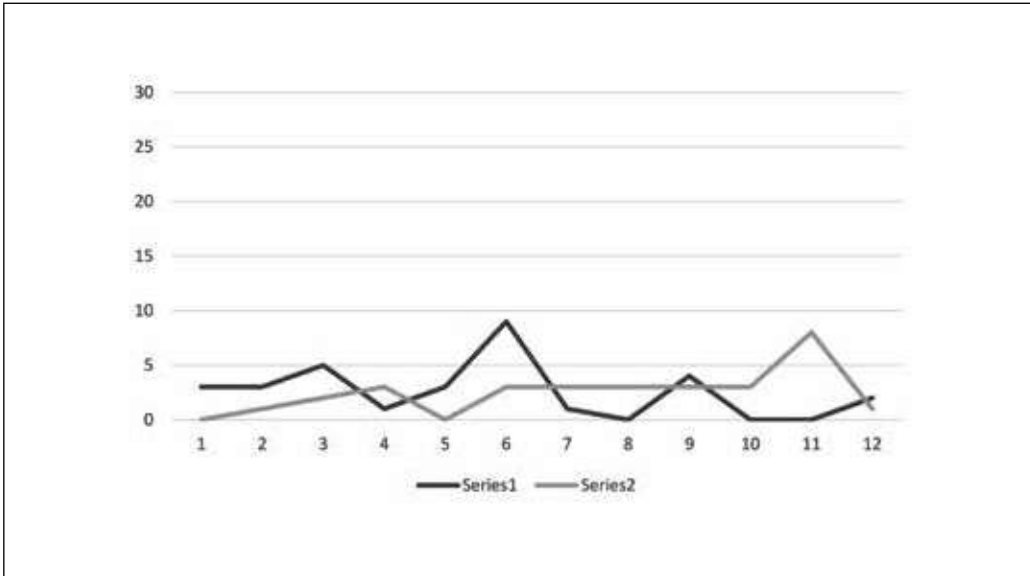

5 diagrama. *Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus apskrities valsčiuose per 1946 m. antrąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdos, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butimonių, 14. Simno*

Visai prie sienos esančiuose Kapčiamiesčio, Rudaminos, Lazdijų ir Sangrūdos valsčiuose per 1946 m. antrąjį pusmetį masinių išpuolių nebuvo. Tokiam statistinių rodiklių nevienodumui Šarūno rinktinės teritorijoje galėjo turėti įtakos ir Pietų Lietuvos partizanų srities vado J. Vitkaus-Kazimieraičio bei Leipalingio bataliono vado A. Bučionio-Ąžuolo žūtys (abu žuvo Leipalingio valsčiuje atitinkamai 1946 m. liepos 2 d. ir 1946 m. spalio 4 d.), dėl to neišvengiamai

sutriko ir vieningas vadovavimas visai Šarūno rinktinei. Ypač daug eilinių partizanų žūčių, galėjusių daryti poveikį tolesniems įvykiams, Leipalingio valsčiuje nebuvo (žr. 6 diagramą)²¹.

Apibendrinant 1946-uosius galima teigti, kad, nepaisant Šventežerio ir Veisiejų valsčių išimties, šiuo laikotarpiu kovos su kolaboravimu aštrumu ir toliau išsiskiria Dainavos apygarda (vadas D. Jėčys-Ąžuolis).

6 diagrama. Partizaninio karo aukos 1946 m. Leipalingio valsčiuje

1947 METAI

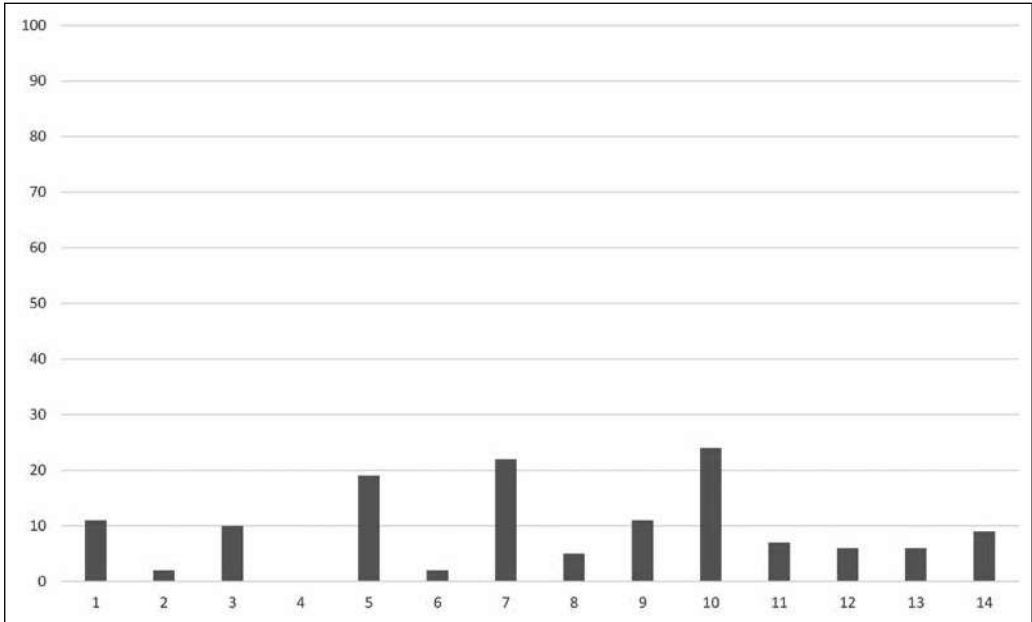
1947 m. pirmasis pusmetis pareikalavo mažiau aukų ir Alytaus, ir Lazdijų apskrityse, išskyrus Leipalingio valsčių, kur statistiniai rodikliai pakito nedaug²² (žr. 7 diagramą).

Valsčiuje pasikeitė tik tai, kad daugumą aukų dabar sudarė ne pavieniai asmenys, bet sušaudytų šeimų nariai – 10 iš 18 žuvusių civilių. Šias šeimas (Černiauskų iš Abarauskų k., Čibirų iš Stračiūnų k. ir Šimkonių iš Ricielių k.) mirtimi nubaudė A. Grušausko-Siaubo junginio (vėliau vadinto Juozapavičiaus tėvūnija) partizanai, ir tokia statistika verčia daryti išvadą, kad šio regiono partizaniniame judėjime vis labiau įsigali principas taikyti kolektyvinę atsakomybę^{23,24}.

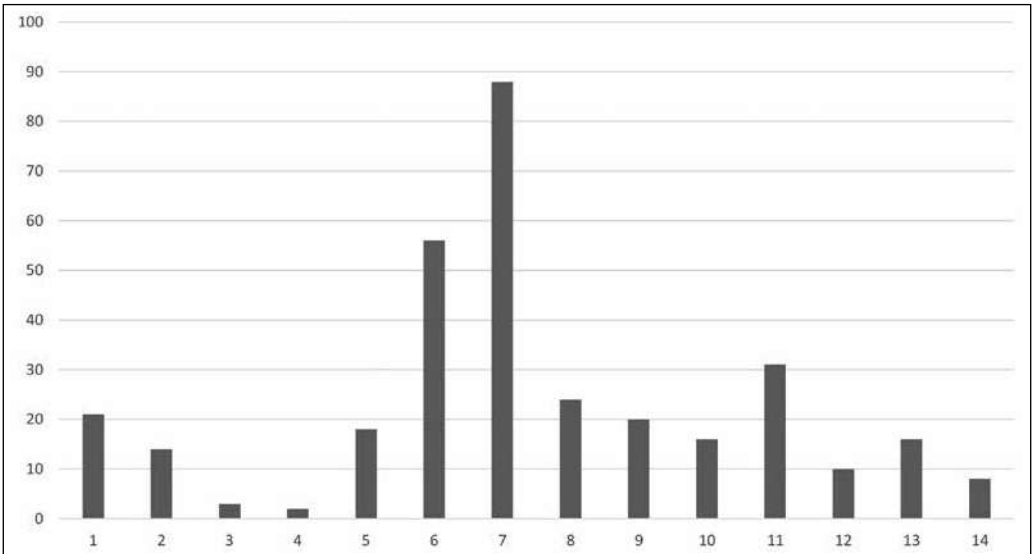
Kur kas dramatiškesni 1947-ųjų antrojo pusmečio įvykiai. Jei apie tai būtų sprendžiama tik remiantis statistiniais rodikliais, kaip parodyta 8 diagramoje, tai Leipalingio, Šventežerio ir Veisiejų valsčiai tapo įvykių centru visoje Dainavos apygardoje.

Veisiejų valsčiuje 1947 m. liepos 15 d. Šarūno rinktinės 1-osios kuopos vado Kalniaus vadovaujama kolaboravimu apkaltintų asmenų sušaudymo operacija prie Veisiejų ežero esančiuose Dainaviškių ir Paveisininkų kaimuose baigėsi 17 aukų (sušaudytos 4 šeimos). Lygiai po mėnesio, 1947 m. rugpjūčio 15–17 d., Leipalingio valsčiaus Gerdašių, Mikalinos, Viktorino, Vilkanastrų, Senkonių, Valančiūnų ir Ricielių kaimuose buvo sušaudyta 11 šeimų ir, mūsų žiniomis, pavieniui gyvenantys S. Kacejūnas (Viktorino k.) ir J. Navickas (Senkonių k.), iš viso 52 žmonės. Tai bene pati didžiausia ir pati kontraversiškesniausia šių apylinkių partizanų įvykdyta tokio pobūdžio operacija, kurios atgarsiai daugelio vietos gyventojų atmintyje išliko iki šių dienų. Nepaisant savo masto, dėl šaltinių stygiaus ji išlieka menkai nušviesta. Pirmiausia, neaišku, kodėl išpuolį surengti pasirinkta būtent tomis dienomis. Čekistų keliama versija, kad tai galėjo būti atsakas į Dainavos apygardos štabo sunaikinimą 1947 m. rugpjūčio 11 d. ir apygardos vado

7 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus aps. valsčiuose per 1947 m. pirmąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno

8 diagrama. Partizanų antpuolių aukos Lazdijų ir Alytaus apskrities valsčiuose per 1947 m. antrąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno

D. Jėčio-Ąžuolio žūtį, neįtikima: per mažai laiko, kad, naujienoms pasiekus Šarūno rinktinę, būtų aptartas taikinių sąrašas ir parengtas operacijos planas. Galbūt įvykiams turėjo įtakos neseniai A. Ramanausko-Vanago vykdyta Šarūno rinktinės vizitacija (dar D. Jėčiui-Ąžuoliui adresuota jos ataskaita, siųsta 1947 rugpjūčio mėn.), per kurią rinktinės 2-osios kuopos vadas J. Ptakauskas-Liepa buvo apkaltintas neveiklumu²⁵. Be to, iki šiol negalime įvardyti nei tų žmonių, kurie sudarė pasmerktųjų sąrašą (didžiausia atsakomybė tenka J. Ptakauskui-Liepai, nes, išskyrus Ricielius, visi išvardyti kaimai buvo jo dalinio veiklos ribose), nei sprendimo vykdytojų (išliko tik partizano A. Vaikšnoro-Uolos liudijimas, kad Gerdašių kaime veikė K. Treigio-Šturmo skyriaus 4 partizanai su pačiu Šturmu priešakyje²⁶)²⁷. Įvyki karštomis pėdomis šiek tiek tyrę čekistai tik šabloniškai nurodo, kad išpuolio aukomis buvo pasirinkti tie, kurie tardomi davė parodymus apie partizanų slapstymosi vietas arba kitaip padėjo nustatyti juos ir jų ryšininikus²⁸. Kaip rodo negausūs mūsų atrasti faktai, tokioje išvadoje tiesos, be abejo, yra: tikėtina, kad anksčiau minėtas J. Navickas buvo pasieniečių agentas Šerkšnas²⁹, V. Vyšniauskas iš Vilkanastrų kaimo – MGB informatorius Pialis, užverbuotas MGB Leipalingio skyriaus leitenanto Kasačiovo; Ricielių kaime sušaudytoje K. Subačiaus šeimoje buvusi jo dukterė Anelė, matyt, neišlaikiusi kankinimų, išdavė keletą partizanų ir ryšininukų, pati nurodė kelis bunkerius (1947 m. rugpjūčio 10 d. ji pabėgo iš Leipalingio areštinės ir kartu su šeima žuvo jau nuo partizanų rankos)³⁰. Bet, kita vertus, vadų priimami sprendimai nebuvo visiškai tikslūs: likusių gyvų kelių amžininkų nuomone [ją neigiančių faktų nepavyko rasti – R. Z], partizanai klaidingai manė, kad Gerdašių kaime sušaudytos daugiavaikės Uoslių šeimos galva Kostas galėjo turėti kokių nors reikšmingų

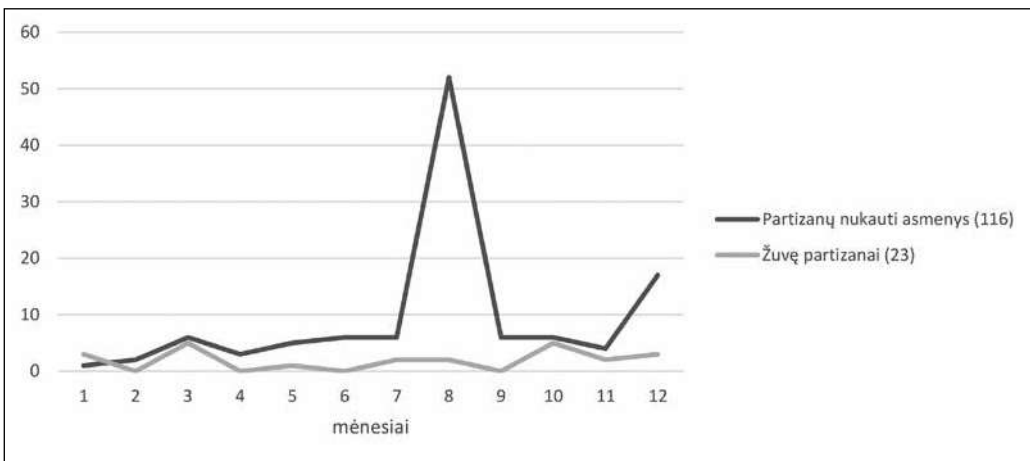
ryšių su čekistais³¹. Ši klaida atėmė gyvybę ne tik septyniems Uosliams, bet ir neatmestina, kad dėl tos pačios priežasties ir tame pačiame kaime gyvenančio jų žento Stasio Petrausko keturių asmenų šeimai³². Būtent dėl šio įvykio Leipalingio valsčiaus statistikoje Gerdašių kaimas tapo išskirtinis: per visą pokario kovų laikotarpį partizanai čia įvykdė tik du antpuolius – po pusantrų metų, 1949 m. balandžio 30 d., to paties K. Treigio-Šturmo vadovaujama vyrų grupė čia dar mirtimi nubaudė Leopoldą Augustinavičių ir daugiavaikę jo šeimą³³, ir aukų skaičiumi (27 aukos, dvi iš jų – septynerių ir dvejų metų – L. Augustinavičiaus vaikai) šis kaimas tapo labiausiai nukentėjusiu ne tik Leipalingio valsčiuje, bet, galimas daiktas, ir visoje Lietuvoje.

Peržvelgiant Leipalingio valsčiaus 1947 m. antrosios pusės partizanų išpuolių aukų sąrašą, į akis krenta partizanų veiksmams vertinti svarbi aplinkybė: iš esmės valsčius buvo dviejų junginių, t. y. Puščios (oficialūs pavadinimai – Šarūno rinktinės 2-oji kuopa, vėliau Vytenio tėvūnija) ir Žaliamiškio (oficialūs pavadinimai – Šarūno rinktinės 1-oji kuopa, vėliau Juozapavičiaus tėvūnija³⁴) partizanų veiklos teritorija (junginius skyrė kelias Druskininkai–Leipalingis). Per šį pusmetį Puščios partizanai sušaudė 69 asmenis (daugiausia aukų – šeimų nariai, ypač išsiskiria Didžiasalio k. gyvenusios Onos Vaitulevičienės, jos dukters ir devynerių, septynerių bei ketverių metų anūkų sušaudymas), o Žaliamiškio vyrai per tą patį laikotarpį nušovė 20 žmonių (apie 22 proc. šio pusmečio aukų) ir dauguma jų buvo asmenys, kurių kolaboracionizmas kelia mažiau abejonių, pvz.: apylinkės pirmininkas A. Kubilius, kooperatyvo vedėja A. Stabingaitė, vykdomojo komiteto pirmininkas P. Lazarenko, Leipalingio komsorgas K. Sidunovas; sovietinių represinių struktūrų darbuotojai, pvz., MGB įgaliotinis I. Šurko,

MGB operatyvininkas N. Veretilo). Turi-
mais duomenimis, tarp Puščios partizanų
negaillestingumu mažamečiams išsiskyrė
J. Ptakauskui-Liepai pavaldaus K. Treigio-
Šturmo grupė (teisybės dėlei reikia pažy-
mėti, kad maždaug tuo pačiu laikotarpiu ir
tarp Žaliamiškio vyrų susikūrė brutalumu
išsiskirianti grupelė, kuri telkėsi greta par-
tizano J. Polocko-Tigro, vėliau pasukusio
išdavystės keliu, kai 1949 m. lapkričio 11 d.
Tigras, nušovęs kelis bendražygius, pasida-

vė Leipalingio čekistams ir tapo jų agentu
smogiku; tai verčia kelti klausimą dėl abiejų
grupių ypatingo vidaus mikroklimato, kurio
priežastis galėjo būti ir sutrikusi psichika³⁵.

1947-ieji – didžiausių pastangų stabdyti
krašto sovietizavimą susidorojant su kola-
boracionistais laikotarpis tiek Leipalingio
valsčiuje, tiek visoje Lazdijų apskrityje. Gal
ir keista, bet neatrodo, kad jis būtų susijęs su
aktyviai veikiančių partizanų žūties statistika
(žr. 9 diagramą).

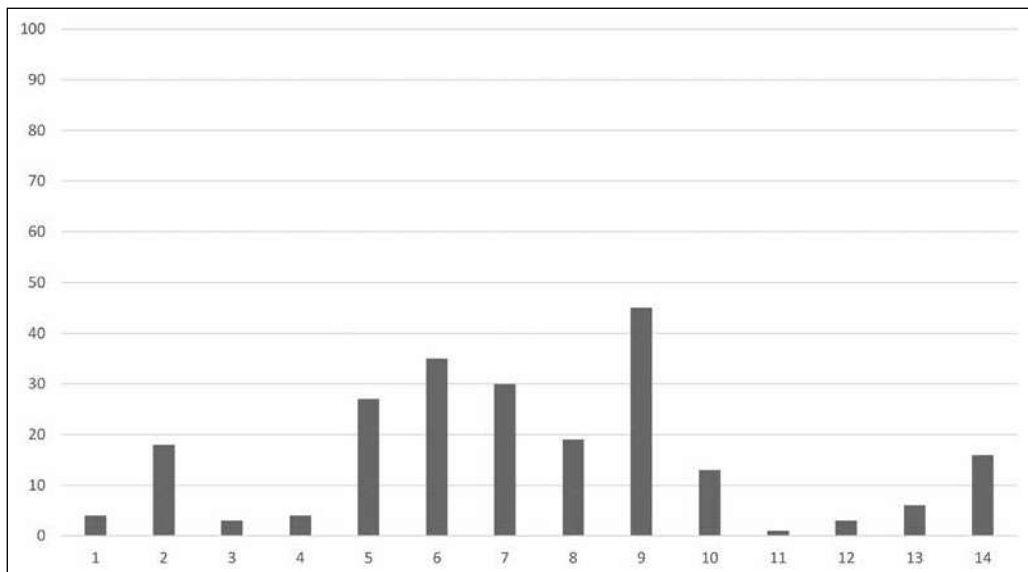
9 diagrama. Partizaninio karo aukos 1947 m. Leipalingio valsčiuje

1948 METAI

Kaip matyti iš lentelėje pateiktų rodiklių
(žr. 10 diagramą), aukų skaičius sumažėjo
visame regione, o Leipalingio valsčiuje bene
daugiausia³⁶, nors ir išliko santykinai didelis.

Tokį rezultatą lėmė ne tiek išpuolių skai-
čiaus sumažėjimas, kiek faktas, kad mažiau
buvo šaudoma šeimomis (per pirmąjį pusmetį
Puščios partizanai sušaudė Virbalų šeimą iš
Vilkininkų k., Žaliamiškio partizanai – Jurko-
nių šeimą iš Ringėliškių k.). Toks „politikos“
pokytis, mūsų vertinimu, galėtų būti siejamas
su J. Ptakausko-Liepos žūtimi (žuvo 1947 m.
gruodžio 14 d.). Naujasis vadas P. Vilkelis-

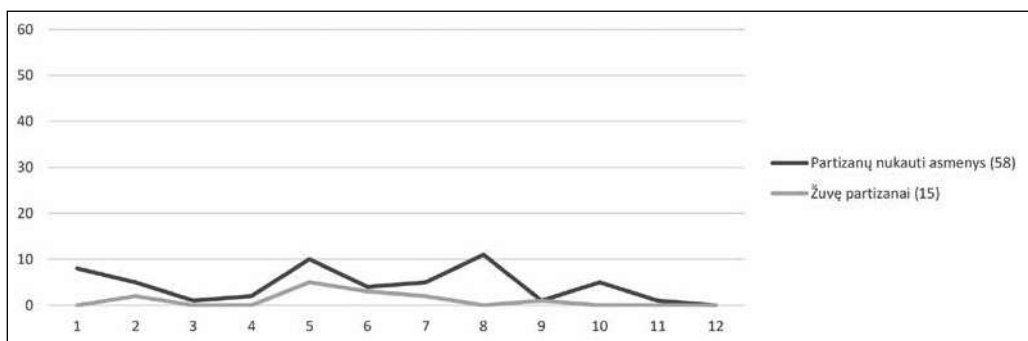
Labutis, Barzdukas (Šarūno rinktinės Vytenio
tėvūnijos vadu išbuvo iki savo žūties 1949 m.
kovo 9 d.), matyt, turėjo visai kitokį požiūrį
į kovos prioritetus, tvirtesnę vadovo ranką ir
mažiau toleravo minėtoje A. Ramanausko-
Vanago ataskaitoje kritikuotą demokratiją
sukarintuose daliniuose. Kita vertus, iki šiol
surinkti šaltiniai verčia patvirtinti pirmiau keltą
versiją, kad akivaizdų kolaboravimą labiau
atspindi Žaliamiškio partizanų (t. y. Šarūno
rinktinės Karininko Juozapavičiaus tėvūni-
jos) teritorijoje sušaudytų asmenų socialiniai
portretai, pavyzdžiui: 1948 m. sausio 7 d.
Leipalingyje nušautas mokytojas komunistas
Petras Račkauskas, 1948 m. balandžio 19 d. ten

10 diagrama. Aukos per 1948 m. pirmąjį pusmetį: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdų, 5. Šventežerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno valsčiuose

pat nušautas valsčiaus tarybos deputatas grūdų sandėlio vedėjas Florijonas Petrauskas, 1948 m. vasario 18 d. Savanorių kaime nušautas MGB leitenantas Juozas Ragelis. Vytenio tėvūnijos teritorijoje sušaudytų ūkininkų kolaboravimo faktai išlieka migloti, pavyzdžiui, apie 1948 m. sausio 13 d. Druskininkėlių kaime žuvusį Juoza

Zubricką arba 1948 m. gegužės 30 d. Vilkininkų kaime nušautą Praną Tamulionį žinoma tik tiek, kad jie buvo sribų giminaičiai. Aprašytos tendencijos nesikeičia ir antrojoje metų pusėje, išskyrus tai, kad mažėja bendras aukų skaičius, t. y. juntamas prasidėjęs partizaninio karo nuosmukis (žr. 11 diagramą).

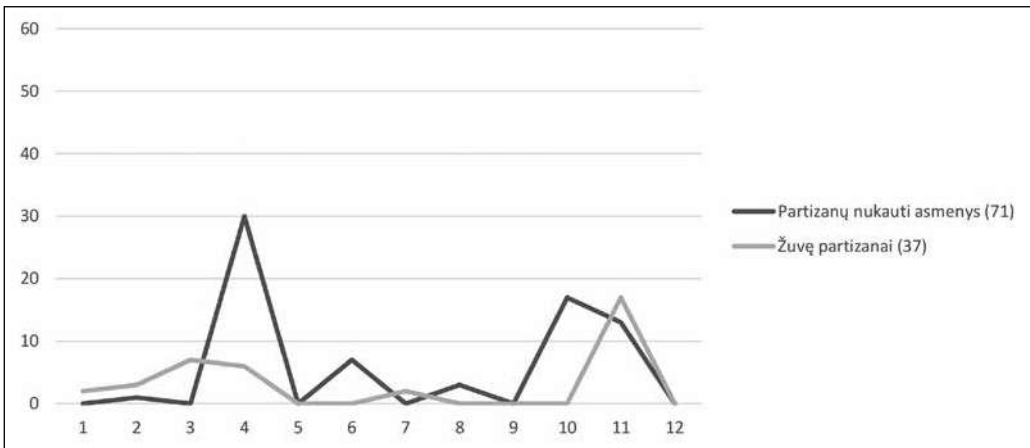

11 diagrama. Partizaninio karo aukos 1948 m. Leipalingio valsčiuje

1949 METAI

1949-aisiais gretimose teritorijose kova su kolaboravimu ir toliau rimo. Tą patį būtų galima pasakyti ir apie Leipalingį, jeigu ne du dideli išpuoliai: pirmąjį įvykdė Vytenio tėvūnija 1949 m. balandžio 26–30 d. Galstų, Gerdašių, Savanorių ir Varnėnų kaimuose (išpuolį parėmė Kapčiamiesčio valsčiuje

veikiančios Mindaugo tėvūnijos partizanai, kurie tuo pat metu Vytautų k. sušaudė dvi šeimas – 7 aukos), antrąjį – Vytenio ir Juozapavičiaus tėvūnijų kovotojai 1949 m. spalio 31–lapkričio 1 d. Guobinių, Lipliūnų, Mikalinos, Paliepių, Senkonių ir Valančiūnų kaimuose (Vytenio tėvūnija) bei Panemunėje, Riceliuose (Juozapavičiaus tėvūnija – 5 aukos); žr. 12 diagramą.

12 diagrama. Partizaninio karo aukos 1949 m. Leipalingio valsčiuje

Kaip rodo tiek šių abiejų didelių akcijų, tiek ir visų likusių metų duomenys, ir toliau išlieka didelis disbalansas tarp Puščios ir Žaliamiškio partizanų veiksmų ir tai vargu ar susiję su kovotojų skaičiaus skirtumais abiejose tėvūnijose: prireikus į operacijas buvo įtraukiami vadinamieji rezerviniai partizanai, t. y. legaliai gyvenantys asmenys.

Kaip 1949-ųjų metų specifiką galima įvardyti tai, kad aukų statistikoje daugėja asmenų, susijusių su kolūkių steigimu. Kaip ir visoje Lietuvoje, išbėgėjus kolektyvizacijai, Dzūkijos partizaninis judėjimas atsidūrė antikolūkinės veiklos smaigalyje. 1949 m. rugpjūčio 3 d. Šarūno rinktinės štabas išleido direktyvą Nr. 193/4c dėl stojančiųjų į kolūkius likvidavimo ir kolūkių

turto naikinimo. Direktyvoje partizanų daliniams įsakoma: tiems, kurie jėga verčiami stoti į kolūkius, „sistemiškai įteikinti raštiškus įspėjimus“, kad sovietinei valdžiai jie galėtų tvirtiau argumentuoti savo nenorą atsisakyti asmeninio ūkio, o nepaisančius perspėjimų ir savanoriškai stojančiuosius laikyti „išdavikais, įsijungusiais į tėvynės griovimą“ ir „juos likviduoti“, t. y. bausti mirties bausme³⁷. Deja, mūsų surinktų duomenų nepakanka norint konkrečiais pavyzdžiais parodyti ryškesnį šios politikos vaizdą, bet, turint galvoje direktyvos pasirodymo laiką ir faktą, kad nuo 1949 m. gruodžio smurtinių mirčių skaičius labai sumažėjo, darytina išvada, jog Leipalingio valsčiuje besikuriant kolūkiams žuvo santykinai nedaug žmonių.

1950–1952 METAI

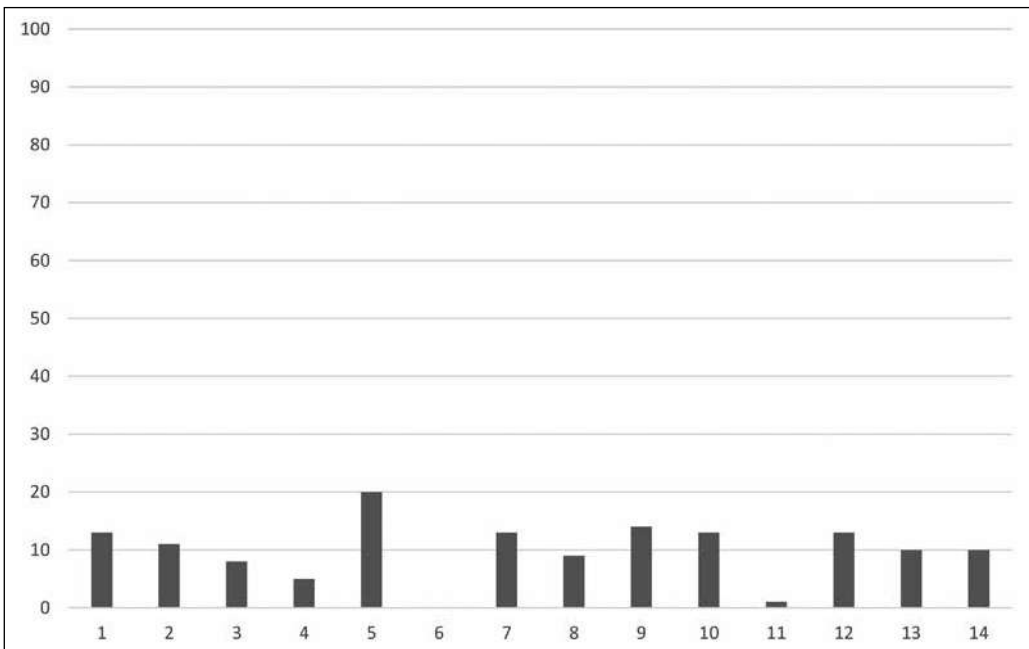
Partizaninio karo baigiamuoju laikotarpiu, kaip ir reikėtų tikėtis, statistiniai rodikliai yra žemi, todėl jie sujungti (žr. 13 diagramą).

Aktyvių partizanų liko nedaug, todėl fiksuojamos tik pavienės aukos, išpuoliams prieš šeimas greičiausiai trūko jėgų. Gal dėl to, kad čekistų surinkta informacija tapo išsamesnė, o gal dėl to, kad likę kovotojai nebuvo atsitiktinai į kovą įsitraukę ir savo buvimu tik judėjimą kompromituojantys asmenys, šio laikotarpio pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, kad sprendimai nebuvo kovų pabaigos „desperacija“, kaip buvo mėginama tai pateikti ypač sovietinio laikotarpio literatūroje. Pavyzdžiui, iš to „negausaus“ paskutiniųjų metų aukų būrelio Šarūno rinktinės štabo karo lauko teismo (toliau – KLT) sprendimu nušautas Vileikių kaime gyvenęs P. Šoliūnas, partizanų žiniomis, artimai bendravo su

Veisiejų MGB skyriumi, 1951 m. nušautas Vytautas Vasiliauskas buvo Leipalingio stribas, 1952 m. rugsėjo 6 d. Lipliūnų kaime nušautas V. Vaikšnoras buvo komjaunuolis; svarstyta ir B. Kašelio nuomonė, kad 1952 m. liepos 6 d. Jovaišių kaime žuvusi Alvina Tuminskienė buvo MGB informatorė Janina, t. y. partizaninio judėjimo ideologijai tai buvo greičiausiai gana priešiški žmonės.

INDIVIDUALIOS ATSAKOMYBĖS NETAIKYMO (ŠEIMŲ SUŠAUDYMO) PROBLEMA

Vienas aštresnių antikolaboracionistinės kovos klausimų – tikrų ar tariamų išdavikų naikinimas šeimomis. Šiam reiškiniai ypač daug dėmesio skyrė ir tebeskiria ideologiniai Lietuvos partizaninio judėjimo priešininkai. Konkrečių atvejų nagrinėjimas verčia

13 diagrama. Aukos per 1950–1952 metus: 1. Kapčiamiesčio, 2. Lazdijų, 3. Rudaminos, 4. Sangrūdės, 5. Šventezerio, 6. Veisiejų, 7. Leipalingio, 8. Alovės, 9. Seirijų, 10. Alytaus, 11. Miroslavo, 12. Daugų, 13. Butrimonių, 14. Simno valsčiuose

pripažinti, kad partizanai gana dažnai taikė kolektyvinės atsakomybės principą. Baudžiamąją praktiką atspindintys oficialūs jų dokumentai (įvairūs karo lauko teismų darbą reglamentuojantys arba aptariantys aktai) rodo, kad aukštesnioji vadovybė tam lyg ir priešinosi, bet labai aiškios ir griežtos nuostatos šiuo požiūriu neturėjo: yra KLT protokolų, aiškiai liudijančių, kad buvo nuspręsta sušaudyti „visą šeimą“, bet turima ir tarpusavio susirašinėjimo pavyzdžių, kuriuose tokia praktika stipriai kritikuojama. Alytaus apskrityje pirmoji tokia buvo komjaunimo sekretoriaus Jacunsko šeima iš Miroslovo, partizanų sušaudyta 1945 m. vasario 12 d. Miroslovo puolimo metu. Lazdijų apskrityje pirmaisiais tapo Pranė ir Jonas Dominikiai iš Savanorių kaimo, dėl nenustatytų priežasčių išvesti iš namų ir sušaudyti 1945 m. gegužės 24 d. Leipalingio valsčiuje baudimas šeimomis prasidėjo sąlyginai vėlai: 1945 m. lapkričio 8 d. buvo sušaudyti Ona ir Antanas Sinkevičiai iš Diržų kaimo, 1945 m. lapkričio 25 d. Stefa ir Juozas Vaitulevičiai iš Didžiasalio. Vėliau tokių atvejų daugėjo, bet jų dalis bendroje sušaudytųjų statistikoje kurį laiką išliko sąlyginai maža. Per 1946 m. Leipalingio valsčiuje iš viso buvo sušaudytos keturios šeimos. Trijose iš jų (Mackevičių, Šalkauskų iš Kamorūnų k. ir Rakauskų iš Vilkininkų k.³⁸) po vieną šeimos narį dirbo sribais, apie ketvirtosios – Aranauskų šeimos iš Vilkininkų kaimo – sušaudymo motyvus nėra jokios informacijos. Leipalingio valsčiuje Kamorūnų kaime 1946 m. kovo 15 d. Siaubo būrio partizanų mirtimi nubaustų Šalkauskų atvejis išskirtinis tuo, kad galbūt parodo, jog atsakomybė už asmens veiksmus nebuvo perkeliama kartu gyvenantiems ne šeimos nariams: sušaudę sribą Joną Šalkauską ir jo tėvą Vincą, partizanai kartu gyvenančią Vinco žmoną Antosę paliko gyvą, jei būtų galima tikėti čekistų dokumentais, dėl to, kad „ji nebuvo tikroji sūnaus sribo motina“³⁹.

Viena vertus, Leipalingio valsčiuje pasitaikę atvejai patvirtina Alytaus apskrities tyrimo metu padarytą išvadą⁴⁰, kad pagal rašytinę partizanų teisę (pirmiausia karo lauko teismų protokolus) dažnai buvo taikomas visos šeimos nubaudimas mirtimi, bet formaliu lygmeniu tai niekada nelietė mažamečių bei vaikų, jaunesnių nei 14 metų, ir senyvo amžiaus žmonių arba invalidų. Tiksliau kalbant, iki šiol nerasta karo lauko teismo protokolų, kuriuose tokia nuostata būtų užfiksuota. Kita vertus, praktikoje tokių aukų buvo (Leipalingio valsčiuje per visą partizaninį karą nušauta ar kitokiu būdu nužudyta 13 vaikų iki 13 metų amžiaus įskaitytinai – visi jie tik Vytenio tėvūnijos teritorijoje), ir tai jau verčia kelti klausimą dėl karo lauko teismo nuosprendžio vykdytojų ir žemutinės grandies vadų atsakomybės už netinkamą įsakymo vykdymą, o kartais ir dėl šių vadų asmeninės atsakomybės (K. Treigio-Šturmo pavyzdys). Kaip rodo anksčiau aptarti skaičiai, Leipalingio valsčiuje mirtimi nubaustų įtariamų kolaborantų ir jų šeimų narių skaičius yra didelis, kaip ir likusioje Dainavos apygardos dalyje, bet išsiskiria daugiavaikių šeimų (daugiau kaip 2 vaikai) skaičiumi. Dokumentų apie Šarūno rinktinės vadų reakciją į šiuos konkrečius įvykius rasti nepavyko, bet literatūroje jau paminėtas tuometinio Leipalingio klebono A. Deltuvos griežtai neigiamas požiūris, išsakytas per pamokslą 1949 m. lapkričio mėn. pirmąjį sekmadienį, būtent dėl Vytenio tėvūnijos vado K. Treigio-Šturmo⁴¹. Sunku pasakyti, ar dėl to, kad K. Treigys-Šturmas ir žuvo tomis dienomis, ar dėl A. Deltuvos kreipimosi, bet vėlesnė statistika visiškai pasikeitė.

Po 1949 m., kai sušaudytų šeimų skaičius Leipalingio valsčiuje pasiekė savo viršūnę (1949 m. sušaudyta 12 šeimų), staiga viskas nutrūko, tokių atvejų nebeliko. Apibendrinant sušaudytų šeimų Leipalingio valsčiuje temą, tenka pripažinti, kad gana didelis visų tokių atvejų nuosimtis lieka neištirtas, nes neišliko

jokių dokumentų (patys čekistai nurodo, kad dažnai apie konkretų atvejį jiems nepavykdavo surinkti jokios informacijos dėl tokių teroro aktų gausos) ir išvadas daryti reikėtų atsargiai. Pagal analogiją iš kitų valsčių žinoma, kad „partizanų nužudytais“ kartais buvo įvardijami pačių čekistų sušaudyti žmonės, bet į klausimą, kiek tokių šeimų galėjo būti (kad ir Leipalingio valsčiuje), vargu ar galima atsakyti remiantis tik čekistų dokumentais. Jų patikimumu verčia abejoti daugybė konkrečių atvejų, kai, žuvus atsitiktiniams žmonėms, jie būdavo įvardijami kaip „partizanų nužudyti“. Pavyzdžiui, 1946 m. rugsėjo 7 d. NKVD 94-ojo pasienio pulko kareiviai šukavo Snaigupės kaimą (Leipalingio vls.). Kai jie priartėjo prie Aleksonių sodybos, į juos buvo atidengta ugnis, per kilusį susišaudymą namas užsidegė, sudegė sodybos šeimininkas, jo žmona su kūdikiu, čia buvę partizanai Jonas Rėkus-Lietutis ir Juozas Česnulis-Klevas. Čekistų sudarytoje kartotekoje Aleksoniai įvardyti kaip partizanų „nužudyti“, o jų namai taip pat partizanų „sudeginti“⁴².

Kalbant ištisų šeimų šaudymo tema, atkreiptinas dėmesys į tokį faktą, kad SSRS NKVD/MGB visus jiems neįtinkančius (anksčiausias lietuviškas pavyzdys – 1941 m. trėmimai), taip pat ir pokario Lietuvos partizanus, stengėsi sunaikinti šeimomis: ginkluoto pasipriešinimo dalyvį siekė nušauti, o tremties ar kitokių represijų sulaukdavo visa partizano ar jo rėmėjo, ar ryšininko šeima. Tokia SSRS „pasiūlyta“ antipartizaninės kovos taktika (ji kitokia nei, pvz., hitlerinės Vokietijos, kurios kariuomenė Baltarusijoje siekė nuslopinti pasipriešinimą degindama ištisus kaimus, bet kažko panašaus į gyventojų išvežimą kitur nebuvo nė kalbos)

Nuorodos

¹ R. Zagreckas, „Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Alytaus apskrityje 1944–1952 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2017, Nr. 1 (41).

negalėjo nesulaukti veidrodinio atspindžio, ypač pasipriešinimo dalyvių žemutinėje grandyje, kur buvo daugiau emocijų ir mažiau šalto išskaičiavimo. Vis dėlto, ieškant atsakymo dėl susidorjimo su kolaborantais ne individualiai, bet šeimomis, svaresnis žodis turėtų priklausyti psichologijos ir ypač sociologijos (tiksliau, socialinės psichologijos) mokslams⁴³, nes dokumentuose nebylūs susitarimai atviru tekstu nefiksuojaami.

IŠVADOS

1. Pokario partizanų nukautų tikrų ar tariamų kolaborantų statistika Leipalingio valsčiuje kito dinamiškai: 1944–1945 m. vyravo daugmaž visiems Pietų Lietuvos regionams būdingi rodikliai, per 1946–1947 m. pirmąjį pusmetį (Šarūno rinktinės priklausymo Tauro apygardai laikotarpiu) išliko sąlyginai maži skaičiai, padėtis buvo panaši į situaciją Sangrūdės ir Rudaminos valsčiuose, kur dominavo Tauro apygardos partizanų būriai. Vėlesniu laikotarpiu (Šarūno rinktinę perdavus Dainavos apygardai) valsčiaus rodikliai panašesni į likusių Dainavos apygardos teritorijos valsčių. Keltinas klausimas ne tik dėl stichiškai susiklosčiusių viduriniojo partizanų sluoksnio veikimo tradicijų, bet ir dėl skirtingų abiejų apygardų vadų nuostatų.

2. Partizanams įvydžius išpuolius prieš tariamus ar tikrus kolaborantus, čekistai vykdė atsakomąsias operacijas. Tokiais atvejais šokteldavo suimtųjų skaičius, nors to negalima pasakyti apie žuvusių partizanų skaičių. Jų daugiau žūdavo po geriau suplanuotų čekistinių-karinių operacijų.

² LKP Lazdijų aps. skyriaus sekretoriaus 1945 m. gegužės 16 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 264.

³ „[Lazdijų] apskrities gyventojų dauguma – tai kontrrevoliucinis nacionalistinis elementas“, žr. NKGB Seinų aps. skyriaus viršininko kapitono Pavelkovo ir NKVD Seinų aps. skyriaus viršininko majoro Ščiokino 1944 m. lapkričio 24 d. pranešimą LSSR valstybės saugumo liaudies komisarui A. Guzevičiui ir vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1213, l. 154.

⁴ NKVD Seinų aps. skyriaus viršininko Ščiokino 1944 m. lapkričio 20 d. spec. pranešimas LSSR liaudies komisarui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-1, ap. 1, b. 1213, l. 144. Oficiali pažyma apie A. Paulėko mirtį, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 2000, ap. 11, b. 56, l. 73.

⁵ Čekistų ataskaitose daug pavyzdžių apie įvykius, kai iš pradžių be perspėjimo buvo paleidžiami šūviai, o po to aiškinamasi, kas nušautas. Šis atvejis – dėsningas tokios praktikos rezultatas, žr., NKVD Leipalingio skyriaus įgaliotinio Z. Denisevičiaus 1945 m. kovo 5 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 184–185v. Oficiali pažyma apie P. Kamarūno mirtį, LVIA, f. 2000, ap. 11, b. 57, l. 203.

⁶ LKP (b) Lazdijų vls. sekretoriaus pranešimas LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 264v.

⁷ NKVD Seinų aps. skyriaus viršininko Ščiokino ir NKVD Seinų aps. Kovos su banditizmu skyriaus viršininko jaun. ltn. Losevo pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui apie kovą su partizanais ir antitarybinio pogrindžiu per 1945 m. I ketvirtį (be datos), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 242.

Kol truko partizaninis karas, KGB-NKVD siekė, kad kiekvienos apskrities agentūriniame tinkle būtų apie 300–400 agentų ir informatorių; pasienio zonoje šį skaičių dar papildė pasienio kariuomenės agentūra [R. Z.].

⁸ NKGB Leipalingio vls. skyriaus viršininko majoro Dolženkos ir NKVD Lazdijų aps. skyriaus viršininko Losevo 1945 m. gegužės 17 d. pranešimas LSSR NKGB komisarui A. Guzevičiui ir NKVD komisarui Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 267.

⁹ Ten pat, l. 266.

¹⁰ „kas liečia Leipalingio valsčių, tai ten banditai daugiausia siekia naikinti liaudies gynėjų būrio karių“, žr. Ščiokino ir Losevo pranešimą J. Bartašiūnui apie kovą su partizanais ir antitarybinio pogrindžiu per 1945 m. I ketvirtį, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1214, l. 242.

¹¹ Kaip pavyzdį galime nurodyti L. Kliukinsko-Levo, A. Kiseliausko-Karvelio, J. Neifalto būrius

Lazdijų aps. vakarinėje dalyje ir juos vienijusią Perkūno rinktinę. Kova su kolaboravimu jiems buvo antraeilis uždavinys, jie dar tikėjosi jėga užkirsiantys kelią steigtis bet kokiems naujosios valdžios institutams valsčių centruose ir kaimo vietovėse.

¹² Plačiau žr. T. Radziwonowicz, B. Bojaryn-Kazberuk, *Oblawa Augustowska 1945 okolicznosci i ofiary w dokumentach archywalnych*, Suwalki, 2017.

¹³ NKVD Lazdijų apskrities skyriaus viršininko Zavarzino 1945 m. lapkričio 9 d. pranešimas Marijampolės operatyvinio sektoriaus viršininkui Ancifrovui ir LSSR NKVD kovos su banditizmu skyriaus viršininkui Burylinui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1215, l. 95.

¹⁴ Lazdijų apskrityje gyvenę rusai – sentikiai daugiausia telkėsi Nėkrūnų, Puodiškių (Lazdijų vls.), Pavieliūnų (Šventežerio vls.) kaimuose. 1943 m. vokiečiai Lietuvoje buvo įkūrę „Rusų biurą“. Šių kaimų atstovai 1944 m. sausio mėn. buvo išsirikę įgaliotinius „Rusų biure“, jie rūpinosi Vlasovo armijos kadru papildymu, žr. NKGB Seinų aps. skyriaus viršininko Pavelkovo 1944 m. rugsėjo 13 d. ataskaitą LSSR NKGB komisaro pavaduotojui Rudakovui apie padėtį Seinų [Lazdijų] apskrityje, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1218, l. 37.

¹⁵ LSSR KGB Ypatingų bylų tyrimo skyriaus tyrėjo majoro I. Š. Čiukalino parengta archyvinės bylos Nr. 41465/3 apžvalga, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17519, t. 5, l. 385.

¹⁶ S. Bondarevo 1969 m. birželio 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17519, t. 5, l. 172v–173.

¹⁷ Zinaidos Vasiljevnos Tichonovos-Polosinos 1969 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17519, t. 5, l. 359–367.

¹⁸ Lazdijų vls. mirčių registravimo aktų knyga, LVIA, f. 2000, ap. 1, b. 37, l. 163–165.

¹⁹ Aktyvumo kovos su kolaboravimu fronte nereikėtų painioti su partizanų aktyvumu apskritai, pasipriešinimo judėjimas – daugiakryptė kova [R. Z.].

²⁰ Leipalingio ir Kapčiamiesčio valsčių sandūroje veikęs NKVD informatorius Vitkas 1946 m. gegužės 31 d. pasakojo, kad buvo sutikęs A. Būcionio-Ąžuolo tris partizanus, kurie pareiškė, kad vado įsakymu jie išsiskirstė po 2–3 žmones ir iki atskiro parėdymo nepuldinės rusų kariškių ir sovietinio partinio aktyvo, žr. Informatoriaus Vitko agentūrinį pranešimą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1144, l. 112.

²¹ Partizanų žūties statistika neparodo bendrojo „iškritusių“ iš pasipriešinimo judėjimo asmenų skaičiaus, toks būtų tik pridėjus visus suimtuosius [R. Z.].

²² Greičiausiai tai susiję su Tauro apygardos vado S. Staniškio-Antanaičio įsakymu Nr. 24, kuriame nurodoma dėl didėjančios rusų kariuomenės koncentracijos Lietuvoje partizanų operatyvinę veiklą nutraukti ir sustiprinti propagandą, žr. MGB Lazdijų skyriaus viršininko Litvinovo pranešimą LSSR valstybės saugumo ministru Jefimovui, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1144, l. 152–153. Į Antanaičio vadovavimo laikotarpi mūsų istoriografijoje žiūrima kaip į šio tokio nuosmūkie, pasyvumo laikmetį, tai mūsų surinkta statistika greičiausiai ir parodo [R. Z.].

²³ Partizanų ryšininkas Vytautas Čiočys-Neris per tardymą pasakojo, kad Juozapavičiaus tėvūnijos skyriaus vadas A. Stravinskas-Jokeris su savo būrio nariais liepė jam sužinoti, kada Baltašiškių k. gyventojos Kašėtienės (įtarta bendradarbiavimu su Druskininkų čekistais) dukte Aldona grįš namo, nes jie ketino sušaudyti visą šeimą, žr. V. Čiočio 1949 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18869, t. 1, l. 46.

²⁴ 1947 vasario 21 d. apie 3 km nuo Baltašiškių. k. J. Grušausko-Siaubo būrio partizanai surengė pasalą ir sugavo Leipalingio komsorgą E. Naujalį. Verbuodami rusų k. nemokančią agentūrą, Leipalingio čekistai E. Naujalį kviesdavosi vertėju. Su J. Grušausku-Siaubu gerus ryšius palaikęs čekistų agentas Perletas pranešė, kad E. Naujalis gyvas ir partizanų tardomas, žr. MGB Lazdijų aps. viršininko Litvinovo ataskaitą apie MGB Lazdijų skyriaus agentūrinę-operatyvinę veiklą per 1947 m. kovo mėn., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1224, l. 114. Keltina prielaida, kad tarp šio pusmečio aukų galėjo būti nemažai „čekistų mėgintų verbuoti“, užverbuotų arba E. Naujalio klaidingai paminėtų žmonių [R. Z.].

²⁵ B. Kašelionis, *Dainavos krašto partizanai*, Vilnius, 2018, p. 162.

²⁶ A. Vaikšnoras 1949 m. vasario 28 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43116/3, t. 1, l. 29v.

²⁷ Apmąstymams yra netiesioginis liudijimas, kad akcijos sumanymas greičiausiai negimė siaurame rate. 1948 m. gegužę suimtas Vytenio tėvūnijos ryšininkas Jonas Rutkauskas iš Mikalinos k. per tardymą pasakojo, kad jis buvo pakviestas (tik nespėjo atvykti, nes buvo suimtas) dalyvauti „partizanų pasitarime“, per kurį būtų sprendžiamas klausimas dėl šeimų, įtariamų ryšiais su MGB, likvidavimo, ir prognozavo, kad „bus sušaudyta tiek išdavikų, kiek ir 1947 m. rugpjūtį“, žr. MGB Lazdijų skyriaus viršininko pavadootojo Zemelevo 1949 m. birželio 3 d. pranešimą LSSR valstybės saugumo ministru J. Kapralovui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1232, l. 52.

²⁸ MGB Lazdijų aps. skyriaus viršininko Pšeničnikovo 1947 m. rugpjūčio mėn. (tikslinės datos nėra) pranešimas LSSR valstybės saugumo ministru Jefimovui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1675, l. 229

²⁹ Priešas partizanų išpuolių registracijos žurnale, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1697, l. 101.

³⁰ MGB Lazdijų aps. skyriaus viršininko Pšeničnikovo 1947 m. rugpjūčio mėn. pranešimas LSSR valstybės saugumo ministru Jefimovui, LYA, f. K-11, ap. 1, b. 1675, l. 227; MGB Lazdijų aps. skyriaus viršininko 1947 m. rugpjūčio 20 d. pranešimas LSSR valstybės saugumo majorui Jefimovui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1225, l. 34–38.

³¹ Tokią versiją išdėstė vėliau suimtas sušaudymo dalyvis partizanas A. Vaikšnoras-Uola, žr. A. Vaikšnoras 1949 m. vasario 28 d. apklausos protokolą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43116/3, t. 1, l. 29–30.

³² Leipalingio vls. mirčių registravimo knyga, LVIA, f. 2000, ap. 11, b. 45, l. 65.

³³ Valsčiaus mirčių registravimo knyga, LVIA, f. 2054, ap. 1, b. 4, l. 130–131.

B. Kašelionis savo tyrime apie Šarūno rinktinės partizanus teigia, kad tai agento Andrejevo šeima, *Dainavos partizanai. Šarūno rinktinė*, Vilnius, 1999, p. 173. Ši versija neatmestina, bet dėl šaltinių trūkumo klausimo negalima laikyti galutinai atsakytu. Yra informatoriaus Gardino (greičiausiai Sventojansko arba Lipliūnų k. gyventojas, dirbęs sielių plukdyimo kontoroje [R. Z.]) liudijimas, kad L. Augustinavičius labai nemėgo partizanų, todėl Gardinas siūlė čekistams bandyti jį verbuoti, žr. informatoriaus Gardino agentūrinį pranešimą, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 1148, l. 254v. Šią informaciją čekistai gavo maždaug tuo metu, kai jų rankose buvo 1949 m. vasario 26 d. sužeistas ir paimtas į nelaisvę Vytenio tėvūnijos partizanas Alfonsas Vaikšnoras-Uola. Jis tardymo metu Lazdijų MGB tardytojui išvardijo jam žinomus partizanų rėmėjus ir ryšininkus, tarp jų ir L. Augustinavičių, kuris, irgi tuo metu tardyto partizanų ryšininko J. Urbono žodžiais, padėdavo partizanams Baltarusijoje pardavinėti jų įvairiais būdais įgytus arklius. Vienas svarbiausių klausimų šioje istorijoje: kiek galima pasitikėti ir ką galėtų reikšti Lazdijų aps. MGB viršininkas papulk. Zemelovo 1949 m. balandžio 4–5 d. pasirašyta visiškai slapta pažyma, kad, tiriant A. Vaikšnoras-Uolos partizanavimo faktus ir J. Urbono pagalbą partizanams (pažyma yra šių asmenų bendroje byloje), dėl operatyvinių sumetimų L. Augustinavičiaus tardyti negalima, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43116/3, priedas, vokas Nr. 9, l. 6.

³⁴ Šarūno rinktinės sudėtyje nuo 1946 m. gruodžio 13 d., žr. Juozapavičiaus tėvūnijos vado įsakymo Nr. 1 vertimą į rusų k., LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1833, l. 134.

³⁵ Karo įvykių sukeliama potrauminio streso apžvalga žr. kn. B. Shephard, *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists, 1914–1994*, London, 2000.

³⁶ Leipalingio vls. rodiklis lentelėje galbūt netgi 6 skaičiais mažesnis, nes jų paminėjimas paremtas tik vienu šaltiniu – įrašais valsčių gyventojų mirčių registravimo knygoje, kad jie „nušauti banditų“ [R. Z.].

³⁷ Pas 1949 m. lapkričio 11 d. nušautus partizanus A. Stravinską-Jokerį ir P. Valentukevičių-Gruodį rastų dokumentų apžiūros protokolo kopija, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17855, l. 126. Direktyvos vertimas į rusų k., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36665/3, t. 2, l. 158.

³⁸ NKVD Lazdijų aps. skyriaus viršininko Irašino spec. pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1216, l. 71. Irašino pranešimas LSSR Kovos su banditizmu skyriaus viršininkui G. Burylinui, ten pat, l. 126. Neįvardyto asmens pranešimas apie padėtį Lazdijų apskrityje, ten pat, l. 227. NKVD Lazdijų aps. Kovos su banditizmu skyriaus viršininko pavaduotojo Guselnikovo informacinė suvestinė apie kovą su partizanais Lazdijų apskrityje, ten pat, l. 279.

³⁹ Irašino spec. pranešimas J. Bartašiūnui LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1216, l. 71. Kita vertus, šis atvejis vertintinas atsargiai, nes tai ne pačių partizanų, bet čekistų surašytas paaiškinimas, galėjęs atspindėti ne vietos kovotojų, o jų pačių (saugumiečių) kultūrinės nuostatos, t. y. partizanų poelgio motyvai galėjo būti visai kiti.

⁴⁰ R. Zagreckas, „Lietuvos partizanų baudžiamosios operacijos Alytaus apskrityje 1944–1952 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2017, Nr. 1 (41).

⁴¹ A. Jarmala, *Čia mūsų šaknys. Veisiejų bažnyčia ir jos kunigai*, Kaunas, 2004, p. 114, 131.

⁴² Palyginti: nepasirašytą pranešimą LSSR vidaus reikalų majorui J. Bartašiūnui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1217, l. 148, ir čekistų sudarytą partizanų nukautų asmenų sąrašą.

⁴³ Žmonių elgsenos kopijavimo koncepcija, žr., pvz., Pineda, Jaime A. (Ed.), *Mirror Neuron Systems. The Role of Mirroring Processes in Social Cognition*, Atlanta, 2009.

Gauta 2019 09 20

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, Didžioji g. 17/1, Vilnius

Rimantas Zagreckas

PUNITIVE OPERATIONS OF LITHUANIAN PARTISANS IN LAZDIJAI COUNTY IN 1944–1952

Summary

Judging by the whole of military conflicts that had taken place in Central Europe in the 20th century, the 1944–1952 resistance in Lithuania against the Soviet Union occupation distinguishes itself by relatively high indicators of collaborationism fighting. The tactics of mass annihilation of the real or alleged collaborators was especially characteristic of South Lithuania partisan movement. At the time, in Alytus county, which was the largest county in this region, approximately 1450 people were killed by partisans (including clashes with NKVD and MGB squads), while in the other county of this region, Lazdijai, during the same period – about 1800 people.

Unlike Central European countries, where during the period of the Second World War, people, who collaborated with the Nazi Germany, more likely were so called right-wing people or fascism supporters, among the post-war Lithuania collaborators with the Soviet Union that had occupied the country more visible were so-called left-wing folks or people supporting the Communist ideology.

The statistics of attacks, described in this article, organized by partisans against collaborators in 1944–1952 in the southernmost region of Lithuania – Lazdijai county, and especially in detail in Leipalingis rural district – suggests, that sharpness of the fight against collaborationism differed in Lithuania's regions. The reason for this was not only different reaction of ordinary inhabitants towards the actions of their fellow citizens (i.e., cooperation with the occupant), but it depended as well on the tactics of the fight against sovietisation of the region chosen differently by resistance leaders. In Lazdijai county, partisan platoons of two large units – Tauras and Dainava military districts – were acting. Statistical indicators speak of obvious differences in the methods of fighting collaborationism in these military districts.

Like in West Europe (for example, in France during the Second World War), in Lithuania as well, the most hated social groups were armed platoons, formed from local people by the occupying authorities, and aiming at fighting fellow citizens.